

Dr Jarosław Jastrzębski

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Monika Baranowska

Wyższa Szkoła Nauk Społecznych im. ks. Józefa Majki w Mińsku Mazowieckim

Rola postaw rodzicielskich w kształtowaniu się poczucia kontroli u dzieci w wieku przedszkolnym

1. Teoretyczne podstawy badań

1.1. Pojęcie i natura poczucia kontroli

Blisko 50 lat temu Julian B. Rotter (1966) zaproponował oryginalną teorię, dzięki której badacze ludzkiego zachowania, zyskali wgląd w istotę ludzkiej motywacji oraz możliwość przewidywania, jak jednostka zachowa się w określonej sytuacji. Według niego zachowanie należy traktować jako efekt zgeneralizowanych oczekiwań jednostki, dotyczących wzmocnień (kar lub nagród), które mogą wystąpić jako konsekwencja określonego rodzaju zachowania w specyficznej sytuacji (por. Rotter, 1975, s. 57 za: Krasowicz, Kurzyp-Wojnarska, 1990). Z reguły mamy do czynienia z sytuacjami dwojakiego rodzaju: (a) sprawnościowymi, w których konsekwencje zachowania się jednostki (wzmocnienia) są całkowicie zależne od niej samej, to znaczy - rezultaty jej działań zależą od jej sprawności oraz (b) losowymi, w których rodzaj wzmocnienia następuje w sposób zupełnie od jednostki niezależny, przypadkowy, a więc rezultaty zachowania się zależą od czynników losowych. Odkrycie Rottera polegało na tym, że zdał sobie sprawę, iż dla przewidywania zachowanie się jednostki w określonych sytuacjach ważne są nie tyle obiektywne cechy tej sytuacji, ile sposób, w jaki jednostka tę sytuację spostrzega i jakie nadaje jej znaczenie. Innymi słowy chodzi tu o to, jaki rodzaj związków przyczynowych między zachowaniem a wzmocnieniami jednostka dostrzega (Rotter, 1954, s. 85 za: Drwał, 1995).

Zgodnie z teorią społecznego uczenia się w miarę upływu czasu i dorastania człowieka następuje kumulacja powtarzających się doświadczeń, które utrwalają się w postaci uogólnionego przeświadczenia o rodzaju relacji między zachowaniami a następującymi po nich wzmocnieniami. Człowiek uczy się, gdzie należy lokować przyczyny doświadczanych sukcesów i porażek (LOC - *locus of control*): w niej samej, czy w czynnikach zewnętrznych. Osoby, które nie dostrzegają związku między

własnym zachowaniem a następującymi po nim wzmocnieniami - które spostrzegają rezultaty swoich działań jako zależne od innych ludzi, przeznaczenia czy przypadku - charakteryzują się poczuciem kontroli zewnętrznej (*external locus of control*). Natomiast osoby, które dostrzegają zależność między efektami swoich działań a własnymi zachowaniami, i które są przekonane, że to co im się w życiu przydarza zależy od nich samych, charakteryzują się poczuciem kontroli wewnętrznej (*internal locus of control*) (Rotter, 1966; Gilmor, 1978; Levenson, 1981).

Rotter traktował pojęcie poczucia kontroli jako wymiar jednorodny, jednak kolejne pokolenia badaczy wykazały, że jest on wewnętrznie zróżnicowany. I tak na przykład, ze względu na punkt odniesienia wyróżnia się poczucie kontroli osobistej (odnosi się do przekonań jednostki na temat jej samej) oraz bardziej ogólną w stosunku do niego ideologię kontroli (odnosi się do człowieka w ogóle). Z uwagi na to jakie czynniki traktowane są jako źródło wzmocnień można mówić o poczuciu kontroli w odniesieniu do posiadanej motywacji (np. pracowitość, ambicja) lub poczuciu kontroli w odniesieniu do posiadanych kompetencji (np. zdolności, sprawności). I wreszcie ze względu na rodzaj ocenianej sytuacji dokonuje się rozróżnienia na poczucie kontroli w sytuacji sukcesów i poczucie kontroli w sytuacji niepowodzeń (por. Matczak, Jaworowska, Fecenec, Stańczyk, Bitner, 2009).

1.2. Poczucie kontroli w życiu człowieka

Liczne badania przeprowadzone na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat potwierdzają niezwykle istotną rolę poczucia kontroli w sterowaniu ludzkim zachowaniem. Ujawnia się ona w wielu obszarach, wpływając nie tylko na efektywność działań, ale i samopoczucie człowieka. W tym sensie poczucie kontroli można uznać za jeden z ważniejszych predyktorów przystosowania się jednostki.

Z przeglądu badań dokonanego przez Drwala (1995) wynika, że osoby o wewnętrznym LOC charakteryzują się wyższą samooceną i ustalają wyższy poziom aspiracji, wyżej też oceniają prawdopodobieństwo osiągnięcia sukcesu w różnych zadaniach. Ponadto osoby te dzięki swej wierze w możliwość wpływania na bieg zdarzeń są bardziej samodzielne i aktywne; uruchamiają bardziej skuteczne strategie radzenia sobie z przeciwnościami (Ryan & Deci, 2000); bardziej aktywnie poszukują informacji niezbędnych do rozwiązania problemu i lepiej wykorzystują zdobytą wcześniej wiedzę do rozwiązywania nowych zadań; są też bardziej niezależne w sądach.

Adaptacyjny charakter poczucia kontroli ujawnia się również w zakresie funkcjonowania społecznego. Osoby z wewnętrznym poczuciem kontroli odznaczają się większą aktywnością społeczną, samodzielnością i niezależnością. Charakteryzuje

je również wyższy poziom zdolności wpływania na postawy innych (Drwał, 1995, Krasowicz i Kurzyp-Wojnarska, 1990).

Wiele badań ujawnia też silne powiązania poczucia kontroli z motywacją osiągnięć, w tym osiągnięć szkolnych (Uguroglu & Walberg, 1979; Cooper, Burger, Good, 1981; Rubin, 1993; Fazey & Fazey, 2001). Wyższy poziom zewnętrznego poczucia kontroli idzie w parze ze specjalnymi trudnościami w nauce (Bryan i Pearl, 1979; Scott i Moore, 1980), natomiast wyższy poziom wewnętrznego poczucia kontroli wiąże się z osiągnięciami szkolnymi, szczególnie wtedy, gdy miarą tych osiągnięć są wyniki w testach inteligencji lub wiedzy szkolnej. Przy czym zależności te są zdecydowanie silniejsze w populacji młodzieży niż w populacji dzieci i studentów (Findley, Cooper, 1983). Z kolei badania Stipeka (1980) nad dziećmi rozpoczynającymi naukę wykazały, że poczucie kontroli wpływa na oceny szkolne, a to oznacza, że poczucie kontroli jest cechą względnie ukształtowaną już przed pójściem dziecka do szkoły. W związku z tym interesujące wydaje się pytanie o przebieg rozwoju poczucia kontroli oraz o czynniki, które ten rozwój stymulują.

1.3. Związki poczucia kontroli z postawami rodzicielskimi

Jak już wspomniano wcześniej zgeneralizowane poczucie kontroli wzmocnień kształtuje się w wyniku uczenia się, jako rezultat powtarzających się doświadczeń. Im częściej jednostka ma szanse doświadczać wywierania wpływu na bieg zdarzeń, tym bardziej jest przekonana o istnieniu związku między jej postępowaniem a jego konsekwencjami, i tym bardziej utrwała się w niej poczucie kontroli wewnętrznej. Z kolei częste doświadczenie braku związku między własnym działaniem a konsekwencjami przyczynia się do powstania poczucia kontroli zewnętrznej. Można zatem przypuszczać, że wśród najważniejszych czynników mających wpływ na kształtowanie się poczucia kontroli należy wymienić postawy rodziców. To właśnie oni od najwcześniejszych lat życia są odpowiedzialni za zaspokajanie większości potrzeb dziecka, a ich zachowania i postawy stanowią główne źródło wzmocnień.

Postawa rodzicielska definiowana jest z reguły jako ukształtowana podczas pełnienia funkcji wychowawczych, całościowa forma ustosunkowania się rodziców do dzieci i zagadnień wychowawczych (Rembowski, 1972), w której wyróżnić można trzy składniki: poznawczy, afektywny i behawioralny, nadające kierunek i siłę zachowaniom rodziców wobec dziecka (Ziemska, 1973).

Postawy rodzicielskie mogą przybierać różne formy. Zróżnicowanie to znajduje wyraz w wielości psychologicznych typologii, będących próbą ich systematycznego ujęcia (por. Ziemska, 1967, 1977, 1979, 2009; Plopa, 2005). W prezentowanych tu badaniach zastosowano typologię Mieczysława Plopy (2005,

2008a, 2008b), w której wyróżnia się pięć wymiarów ideologii wychowawczej, przejawiających się w: (1) akceptacji lub odrzuceniu, (2) nadmiernych wymaganiach, (3) autonomii, (4) niekonsekwencji i (5) nadmiernym ochranianiu.

Postawa akceptacji polega na stwarzaniu przez rodzica klimatu sprzyjającego swobodnej wymianie uczuć, dzięki czemu dziecko uczy się ufności do ludzi i świata, jest zachęcane do nawiązywania otwartych, spontanicznych relacji. Można przypuszczać, że postawa tego typu zapewniając dziecku poczucie bezpieczeństwa i wsparcia nawet w trudnych sytuacjach, zwiększa szansę na ukształtowanie się wewnętrznego poczucia kontroli. *Postawa nadmiernie wymagająca* polega na bezwzględnym egzekwowaniu przez rodzica wykonywania poleceń, nakazów i zakazów, nie licząc się z możliwościami dziecka. Rodzic jest skłonny akceptować wyłącznie takie zachowania dziecka, które są zgodne z jego poglądami i oczekiwaniami. Można przypuszczać, że rodzic charakteryzujący się postawą nadmiernie wymagającą, w relacjach z dzieckiem koncentruje się głównie na karaniu zachowań odbiegających od jego założeń wychowawczych, zwiększa w ten sposób prawdopodobieństwo ukształtowania się w dziecku poczucia kontroli zewnętrznej. *Postawa autonomii* polega na traktowaniu dziecka jako osoby, która w miarę rozwoju potrzebuje coraz więcej swobody. Rodzic pokazuje dziecku różne alternatywne wybory, służąc mu jednocześnie życzliwą radą i pomocą. Można przypuszczać, że postawa tego typu dzięki tworzeniu atmosfery aprobaty dla podejmowanych przez dziecko samodzielnych wyborów sprzyja kształtowaniu się wewnętrznego poczucia kontroli. W przypadku *postawy niekonsekwentnej* stosunek rodzica do dziecka jest zmienny i zależy od chwilowego nastroju. Postawa akceptacji i angażowania się w sprawy dziecka miesza się z nadmierną ingerencją, nerwowością i deklarowaniem różnych kar i ograniczeń. Można przypuszczać, że rodzic prezentujący postawę niekonsekwentną na te same zachowania dziecka reaguje inaczej, w zależności od samopoczucia bądź innych osobistych spraw, nie koniecznie związanych z życiem rodzinnym. Taki brak stabilności w postępowaniu rodzica powoduje nie tylko emocjonalne dystansowanie się dziecka, ale i kształtuje w nim przekonanie o braku związku między działaniem a następującymi po nim wzmocnieniami. *Postawa nadmiernie ochraniająca* polega na traktowaniu dziecka jako osoby wymagającej stałej troski i opieki. Przejawy autonomii w zachowaniu dziecka wywołują w rodzicu lęk i niepokój. Można przypuszczać, że ten brak wiary rodzica w możliwość prawidłowego funkcjonowania dziecka bez wsparcia z jego strony stanowi źródło kształtowania się w nim zewnętrznego poczucia kontroli.

Podsumowując można stwierdzić, że poczucie kontroli rozwija się dzięki doświadczaniu takich interakcji społecznych, które mogą wzmocniać bądź osłabiać przekonanie o możliwości wpływu na otoczenie (por. Paguio, Robinson, Skeen, &

Deal, 1987; Suizzo & Soon, 2006). Oznacz to, że również postawy rodziców - będące zawsze jakąś formą wzmocnień - w postaci akceptacji, odrzucenia, nadmiernej kontroli, nadmiernego ochraniania czy niekonsekwencji nie są obojętne dla kształtowania się poczucia kontroli dziecka.

Większość prowadzonych do tej pory badań nad kształtowaniem się poczucia kontroli w dzieciństwie koncentrowała się na badaniu dzieci w średnim wieku szkolnym i starszych (por. Szmigielska, 1981). Niewiele jest jednak danych na temat zmian rozwojowych poczucia kontroli u dzieci najmłodszych, a wyniki tych badań są niejednoznaczne (Szmigielska, 1996).

2. Badania własne

2.1. Problematyka badań własnych i hipotezy badawcze

Mając to wszystko na uwadze nasuwa się kilka pytań. Przede wszystkim należałoby rozstrzygnąć kwestię rodzaju i siły związków między postawami rodzicielskimi prezentowanymi przez rodziców a poczuciem kontroli ujawnianym przez dzieci w wieku przedszkolnym. Po drugie, istotne wydaje się również rozstrzygnięcie tego, czy płeć rodzica prezentującego określoną postawę odgrywa rolę czynnika różnicującego rodzaj kształtującego się u dziecka poczucia kontroli? Warto bowiem zwrócić uwagę na fakt, że rodzice mogą różnić się między sobą pod względem preferowanych stylów rodzicielskich w stosunku do swojego dziecka. Po trzecie, należy ustalić czy relacje między postawami rodziców a poczuciem kontroli dziecka w wieku przedszkolnym zależą od płci dziecka. Wszak stereotypy postępowania wobec osób płci męskiej i żeńskiej uwidaczniają się od najwcześniejszych lat życia człowieka.

Uwzględniając przedstawione wcześniej stanowiska teoretyczne sformułowano następujące hipotezy:

Hipoteza 1 – *im bardziej rodzic skłonny jest prezentować postawę akceptacji i/ lub autonomii, tym niższy poziom zewnętrznego poczucia kontroli ujawnia dziecko.*

Przypuszczenia te znajdują potwierdzenie w badaniach, w których wykazano dodatnią korelację między wewnętrznym poczuciem kontroli a postawą akceptacji ze strony rodziców (Katkovsky, Crandall i Good, 1967; McArthur, 1970) i z postawą dopuszczającą samodzielność i niezależność dziecka w działaniu (Nowicki, 1979).

Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku postawy niekonsekwentnej, nadmiernie ochraniającej i nadmiernie wymagającej. Niewiele jest badań w tym zakresie, można jednak wyprowadzić pewne przewidywania w oparciu o przesłanki natury teoretycznej lub odwołując się do charakterystyki

poszczególnych postaw rodzicielskich. I tak, rodzice niekonsekwentni, z uwagi na typowy dla nich brak spójności postępowania, na te same zachowania dziecka zareagują inaczej, sprzyjając tym samym kształtowaniu się u dziecka przekonania o braku związków między działaniem a jego konsekwencjami. Z kolei rodzice nadmiernie ochraniający zwiększają prawdopodobieństwo rozwoju u dziecka zewnętrznego poczucia kontroli, wyręczając dziecko w wielu (szczególnie trudnych) sytuacjach, uznając je za osobę wymagającą stałej troski i opieki. Natomiast rodzice nadmiernie wymagający koncentrują się na karaniu zachowań niezgodnych z narzuconym przez nich wzorcem, a przewaga karania nad nagradzaniem osłabia wewnętrzne poczucie kontroli (Loeb, 1975). W związku z tym, należy oczekiwać, że:

Hipoteza 2 – im bardziej rodzic skłonny prezentować postawę nadmiernie wymagającą, niekonsekwentną i/ lub nadmiernie ochraniającą, tym wyższy poziom zewnętrznego poczucia kontroli ujawnia dziecko.

Krasowicz i Kurzyp-Wojnarską (1990), wskazały na złożoność relacji między postawami rodzicielskimi a poczuciem kontroli dziecka. Ich zdaniem rolę głównego czynnika komplikującego te zależności jest płeć rodzica i płeć dziecka. Odwołując się do licznych prac badawczych stwierdziły, że w przypadku relacji ojciec-syn zewnętrzne LOC dziecka może być wynikiem postawy unikającej ojca, natomiast kształtowaniu się wewnętrznego poczucia kontroli u chłopców sprzyja karanie fizyczne ze strony ojca. Z kolei w relacji ojciec-córka okazuje się, że ojcowie dziewczynek o wewnętrznym poczuciu kontroli charakteryzują się postawą pełną uczuciowości, kontaktu fizycznego, sprawiedliwości i zaufania. Jeszcze inni badacze dowiedli, że zależności między postawami matek a LOC synów są silniejsze, niż z LOC córek (por. Krasowicz i Kurzyp-Wojnarska, 1990, s. 26).

Zależności te znajdują również potwierdzenie w przesłankach natury teoretycznej. Wnika z nich między innymi, że rozbieżności postaw prezentowanych przez rodziców wobec dziecka: (a) mogą być częścią dziedzictwa wyniesionego z rodziny generacyjnej (doświadczenia wyniesione z domu rodzinnego oraz interakcje uczuciowe z własnymi rodzicami odgrywają istotną rolę w kształtowaniu się postaw wobec własnych dzieci), (b) mogą mieć swoje źródło w cechach podmiotowych dziecka (takie czynniki jak płeć dziecka, jego wiek rozwojowy czy stan emocjonalny mogą wpływać na kształt postawy rodzica w zależności od tego, w jakim stopniu dziecko spełnia jego oczekiwania), i wreszcie (c) mogą być zdeterminowane czynnikami kulturowymi, którym oboje rodzice podlegają (kultura może wpływać na postawy rodziców poprzez kształtowanie w nich określonych wartości, nastawień, przekonań i celów) (por. Płopa, 2005). W związku z tym, należy oczekiwać, że:

Hipoteza 3 – *Związki między poczuciem kontroli dzieci a postawami rodzicielskimi rodziców zależą zarówno od płci prezentujących je rodziców, jak i płci dziecka.*

2.2. Charakterystyka badanej grupy

Badania zostały przeprowadzone w jednym z Oddziałów Przedszkolnych przy Zespole Szkół Podstawowych w Warszawie. Uczestniczyło w nich 60 rodziców (30 ojców i 30 matek), którzy rozwiązywali samoopisowy Kwestionariusz Postaw Rodzicielskich KPR Mieczysława Plopy (2008) oraz ich 30 dzieci, które zostały zbadane Skalą Poczucia Kontroli dla Dzieci Przedszkolnych SPK-DP Barbary Szmigielskiej (1996).

Wiek badanych rodziców wahał się od 20 do 50 lat. Średnia wieku matek wynosiła 33,2, a ojców 34,5. Najliczniejszą grupę stanowili rodzice między 26 a 30 rokiem życia. Najmniejszą grupę (3 przypadki) stanowili rodzice między 46 a 50 rokiem życia.

Poziom wykształcenia badanych rodziców był zróżnicowany. Nie zarejestrowano wśród nich osób z wykształceniem podstawowym, a najmniejszy odsetek stanowiły osoby z wykształceniem zawodowym (1 matka i 1 ojciec). Najliczniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem wyższym (20 matek i 21 ojców). 9 matek i 8 ojców reprezentowało średni poziom wykształcenia.

Oprócz rodziców w badaniach uczestniczyło ich 30 dzieci (16 dziewczynek i 14 chłopców) między 5 (6 dziewczynek i 5 chłopców) a 6 rokiem życia (10 dziewczynek i 9 chłopców).

Większość badanych dzieci posiadała rodzeństwo (jedynie 2 dziewczynki były jedynaczkami), przy czym siedemnaścioro z nich posiadało jednego brata lub siostrę, a pozostali (11 przypadków) więcej niż jedno rodzeństwo.

2.3. Metody badawcze

W badaniach zastosowano dwa kwestionariusze. Rodzice rozwiązywali Kwestionariusz Postaw Rodzicielskich dla Rodziców KPR w opracowaniu Mieczysława Plopy (Plopa, 2008). Dzieci natomiast badano za pomocą Skali Poczucia Kontroli u Dzieci Przedszkolnych SPK-DP opracowanej przez Barbarę Szmigielską (Szmigielska, 1996).

Kwestionariusz Postaw Rodzicielskich dla Rodziców KPR jest narzędziem samoopisowym, które składa się z dwóch wersji: wersji dla matek i wersji dla ojców. Każda wersja zawiera 50 stwierdzeń umożliwiających pomiar nasilenia pięciu postaw rodzicielskich. Zadaniem osoby badanej jest ocenić, w jakim stopniu

utożsamia się z każdym stwierdzeniem. Oceny dokonuje się przy użyciu pięciopunktowej skali, w której 1 oznacza *Zdecydowanie taki (taka) nie jestem i tak się nie zachowuję*, a 5 – *Zdecydowanie taki (taka) jestem i tak się zachowuję*. Korzystając z odpowiedniego klucza możliwe jest wyliczenie natężenia każdej z pięciu postaw rodzicielskich.

Postawa Akceptacji – Odrzucenia – wysoki wynik w tej skali świadczy o tym, że rodzic akceptuje dziecko bez względu na jego osobowość, a relację między rodzicem a dzieckiem cechuje obustronne zaufanie oraz stosunki układające się na płaszczyźnie partnerskiej. Niski wynik w tej skali świadczy o tym, że rodzic nastawiony jest raczej na zaspokajanie potrzeb materialnych dziecka bez uwzględniania jego potrzeb psychologicznych. Nie okazuje dziecku ciepła, a relacja między nim a dzieckiem nacechowana jest brakiem przyjemności i satysfakcji ze wspólnego obcowania.

Postawa Nadmiernie Wymagająca – wysoki wynik w tej skali charakteryzuje rodziców, którzy uważają się za autorytet, traktują dziecko bezwzględnie i akceptują tylko te zachowania dziecka, które są odpowiednie z ich punktu widzenia. Tacy rodzice bardzo rygorystycznie egzekwują wykonywanie swoich poleceń przez dzieci, nie tolerują sprzeciwu, nie licząc się z realnymi możliwościami dziecka.

Postawa Autonomii – wysoki wynik w tej skali świadczy o tym, że rodzic w kontaktach z dzieckiem wykazuje się elastycznością i dostosowuje się do potrzeb rozwojowych dziecka, szanuje odmienność poglądów dziecka, rozumie jego potrzebę „prywatności” i nawiązywania kontaktów towarzyskich, w tym kontaktów z płcią przeciwną.

Postawa Niekonsekwentna – wysoki wynik w tej skali uzyskują rodzice, których charakteryzuje zmienny stosunek do dziecka. Stosunek ten zależy od nastroju, samopoczucia i innych spraw. Rodzice prezentujący tę postawę postrzegani są przez dziecko jako nadmiernie nerwowi i zmienni.

Postawa Nadmiernie Ochraniająca – wysoki wynik w tej skali wiąże się z nadopiekuńczością i nadmierną troską rodzica o dziecko i jego przyszłość.

Rzetelność Skali Postaw Rodzicielskich SPR jest zadowalająca. Współczynniki zgodności wewnętrznej *alpha* Cronbacha dla poszczególnych skal wahają się od 0,73 dla skali Autonomia do 0,88 dla skal Wymagania i Niekonsekwencja.

O zadowalającej trafności SPR świadczą nie tylko wyniki confirmacyjnej analizy czynnikowej, ale także dane pochodzące z badań, w których konfrontowano wyniki uzyskiwane w SPR z kryteriami zewnętrznymi, takimi jak płeć psychologiczna rodzica, retrospektywna ocena postaw rodzicielskich, zachowanie dorastających dzieci w szkole czy rozwój społeczny dzieci.

Skala Poczucia Kontroli u Dzieci Przedszkolnych SPK-DP jest narzędziem przeznaczonym do badania poczucia umiejscowienia kontroli wzmocnień u dzieci w wieku od czterech i pół do siedmiu lat. Pojęcie poczucia kontroli rozumiane jest tu zgodnie z teorią społecznego uczenia się Julina B. Rotterera. SPK-DP składa się z 18 pytań opisujących różne sytuacje z życia dziecka. Połowa pytań tworzy skalę sukcesów (Skala S) - są to zdarzenia pozytywne, które kończą się sukcesem. Druga połowa pytań tworzy skalę porażek (Skala P) - są to zdarzenia negatywne, które kończą się porażką. Dzięki temu podziałowi możemy stwierdzić jakie umiejscowienie poczucia kontroli przejawia dziecko w sytuacji sukcesu, a jakie w sytuacji porażki. Wynik ogólny jest sumą wyników w Skali S i w Skali P.

Pytania dotyczące sytuacji sukcesów i porażek są ułożone w sposób losowy. Dziecko za każdym razem ma do wyboru dwie odpowiedzi, a wybór jednej z nich wskazuje na poczucie kontroli wewnętrznej lub zewnętrznej. I tak na przykład w skali poczucia kontroli w sytuacji porażki (Skala P) osoba prowadząca badanie czyta dziecku następujące pytanie: *Zepsuteś (zepsutaś) jakąś nową zabawkę, stało się tak dlatego, że:* Dziecko biorące udział w badaniu ma możliwość wyboru jednej z dwu odpowiedzi: *A. Była źle zrobiona* lub *B. Nie umiałeś (umiałaś) się nią bawić.* W skali poczucia kontroli w sytuacji sukcesu (Skala S) jedno z pytań brzmi: *Pokolorowałeś (pokolorowałaś) cały rysunek i nie złamałeś (złamałaś) żadnej kredki, bo:* i znów dziecko wybiera jedną z dwóch odpowiedzi: *A. Tato zastrugał ci bardzo dobrze te kredki* lub *B. Ty ostrożnie rysowałeś (rysowałaś).*

Odpowiedzi dziecka punktowane są według odpowiedniego klucza. Wysoki wynik świadczy o zewnętrznym umiejscowieniu kontroli wzmocnień, czyli tendencji do przypisywania rezultatów własnych działań czynnikom zewnętrznym. Niski wynik świadczy o wewnętrznym umiejscowieniu kontroli wzmocnień, a więc tendencji do przypisywania sobie rezultatów własnych działań.

Skala SPK-DP charakteryzuje się zadowalającą zgodnością wewnętrzną. Wskaźnik *alpha* Cronbacha dla wyniku ogólnego wynosi 0,77, dla skali P – 0,87, a dla skali S – 0,53. Równie satysfakcjonująca jest stabilność bezwzględna. Współczynniki korelacji Spearmana-Browna między wynikami dwukrotnego badania skalą tej samej grupy dzieci w odstępnie trzech tygodni wynoszą: 0,79 dla wyniku ogólnego, 0,86 dla skali P i 0,58 dla skali S.

W celu oszacowania trafności diagnostycznej autorka narzędzia skorelowała wyniki SPK-DP z wynikami innych narzędzi, mierzących poczucie kontroli. Były to między innymi Skala SPIES oraz pomiar przejawianego poczucia kontroli w rzeczywistym działaniu (w sytuacji eksperymentalnej). Wyniki tych porównań, przedstawione w podręczniku do SPK-DP (Szmigielska, 1996) potwierdzają trafność diagnostyczną narzędzia.

Trafność teoretyczną określano na podstawie związków między poczuciem kontroli a innymi cechami osobowości. W badaniach tych autorka narzędzia korelowała wyniki SPK-DP z pomiarem rozwoju dziecka w 3 sferach: poznawczej, emocjonalnej i społecznej. Zaprezentowane przez nią wyniki ujawniły zgodne z oczekiwaniami, istotne różnice między dziećmi przejawiającymi zewnętrzne i wewnętrzne poczucie kontroli, co świadczy o zadowalającym poziomie trafności teoretycznej skali.

2.4. Wyniki

W pierwszym kroku analizy statystycznej porównano wyniki matek i ojców w Skali Postaw Rodzicielskich KPR. Dane na ten temat zaprezentowano w tabeli 1. Na ich podstawie można stwierdzić, że biorący udział w badaniu matki i ojcowie charakteryzowali się podobnym natężeniem takich postaw rodzicielskich, jak: postawa wymagająca, postawa autonomii, postawa niekonsekwentna i postawa ochraniająca. Średnie wyniki przebadanych rodziców w tym zakresie plasowały się na poziomie wyników niskich i przeciętnych (por. Plopa, 2008).

Tabela 1. Współczynniki istotności różnic między ojcami a matkami pod względem natężenia postaw rodzicielskich

POSTAWY RODZICIELSKIE	OJCOWIE (N=30)		MATKI (N=30)		t	p
	M	SD	M	SD		
Akceptacja	41,10	8,94	45,53	3,16	2,56	0,013
Wymaganie	30,70	11,86	30,57	11,01	-0,05	0,964
Autonomia	33,23	10,20	34,80	9,02	0,63	0,531
Niekonsekwencja	25,27	10,25	26,77	9,99	0,57	0,568
Ochranianie	35,80	8,13	35,90	9,76	0,04	0,966

Jedyną istotną statystycznie różnicę między ojcami a matkami zarejestrowano w przypadku skali Akceptacja ($t=2,56$; $p<0,05$). Ojcowie uzyskiwali istotnie niższe wyniki w tej skali, a to oznacza, że w porównaniu z matkami przywiązują mniejszą wagę do tworzenia w relacjach z dzieckiem klimatu ufności, który sprzyja swobodnej wymianie uczuć i komunikowaniu przez dziecko swoich potrzeb.

Warto jednak zaznaczyć, że średnie wyniki badanych kobiet i mężczyzn w skali Akceptacja mieszczą się w przedziale wyników wysokich (7 sten w grupie mężczyzn i 8 sten w grupie kobiet), a to oznacza, że wśród zbadanych przez nas osób, zarówno ojcowie, jak i matki zapewniają dzieciom bliski i uczuciowy kontakt (por. Plopa, 2008).

W następnym kroku analizy statystycznej porównano wyniki dziewczynek i chłopców w skali SPK-DP, aby potwierdzić lub wykluczyć występowanie różnic płciowych w zakresie poczucia kontroli u dzieci w wieku przedszkolnym. Dane na ten temat zaprezentowano w tabeli 2. Na ich podstawie można stwierdzić, że między chłopcami a dziewczynkami brak istotnych statystycznie różnic w zakresie poczucia kontroli.

Tabela 2. Współczynniki istotności różnic między chłopcami a dziewczynkami pod względem umiejscowienia kontroli wzmoceń

	CHŁOPCY (N=14)		DZIEWCZYNKI (N=16)		t	p
	M	SD	M	SD		
Skala S	1,93	2,37	2,44	2,00	0,64	0,528
Skala P	3,43	2,47	3,31	3,32	-0,11	0,915
Wynik ogólny	5,36	4,29	5,75	4,75	0,24	0,815

Skala P – zewnętrzne poczucie kontroli w sytuacji porażki; Skala S – zewnętrzne poczucie kontroli w sytuacji sukcesu

W następnym etapie analizy statystycznej skorelowano wyniki rodziców w Skali Postaw Rodzicielskich SPR z wynikami dzieci w Skali Poczucia Kontroli SPK-DP. Dane przedstawione w tabeli 3. wskazują na to, że postawa akceptująca rodziców zwiększa wewnętrzne poczucie kontroli dziecka, a postawy niekonsekwentna i ochraniająca sprzyjają kształtowaniu się zewnętrznego poczucia kontroli.

Tabela 3. Współczynniki korelacji r-Pearsona między wynikami uzyskiwanymi przez ojców i matki w Skali Postaw Rodzicielskich KPR a wynikami uzyskiwanymi przez ich dzieci w Skali Poczucia Kontroli u Dzieci Przedszkolnych SPK-DP

POSTAWA RODZICIELSKA	RODZIC	SKALA S	SKALA P	WYNIK OGÓLNY
Akceptacja	Ojciec	-0,413*	-0,266	-0,372*
	Matka	-0,492**	-0,552**	-0,596**
Wymaganie	Ojciec	0,071	-0,059	-0,004
	Matka	-0,008	0,101	0,062
Autonomia	Ojciec	-0,090	-0,018	-0,055
	Matka	0,054	0,027	0,043
Niekonsekwencja	Ojciec	0,246	0,299	0,313*
	Matka	0,109	0,379*	0,300
Ochranianie	Ojciec	0,294	0,496**	0,464**
	Matka	0,121	0,342*	0,280

Oprócz tej ogólnej prawidłowości wyniki naszych badań ujawniły, że związki postaw rodzicielskich z poczuciem kontroli dziecka zależne są od płci rodzica. O ile bowiem postawa akceptująca ojca zwiększa wewnętrzne poczucie kontroli dziecka jedynie w sytuacjach sukcesów ($r = -0,413$; $p < 0,05$), o tyle postawa akceptująca matki zwiększa wewnętrzne poczucie kontroli dziecka zarówno w sytuacjach sukcesów ($r = -0,492$; $p < 0,01$), jak i porażek ($r = -0,552$; $p < 0,01$). Różnice te dotyczą również postawy niekonsekwentnej i ochraniającej. Postawa niekonsekwentna ojca zwiększa zewnętrzne poczucie kontroli dziecka w ogóle ($r = 0,313$; $p < 0,05$), natomiast postawa niekonsekwentna matki sprzyja kształtowaniu się zewnętrznego poczucia kontroli dziecka przede wszystkim w sytuacjach porażek ($r = 0,379$; $p < 0,05$). Ponadto o ile postawa ochraniająca matki zdaje się wiązać dodatnio wyłącznie z poziomem zewnętrznego poczucia kontroli w sytuacjach porażek ($r = 0,342$; $p < 0,05$), o tyle postawa ochraniająca ojca wiąże się dodatnio zarówno z zewnętrznym poczuciem kontroli w sytuacji porażek ($r = 0,496$; $p < 0,01$), jak i z ogólnym poziomem zewnętrznego poczucia kontroli dziecka ($r = 0,464$; $p < 0,01$).

Tabela 4. Współczynniki korelacji r-Pearsona między wynikami uzyskiwanymi przez ojców i matki w Skali Postaw Rodzicielskich KPR a wynikami uzyskiwanymi przez dziewczynki w Skali Poczucia Kontroli u Dzieci Przedszkolnych SPK-DP

RODZIC	POSTAWA RODZICIELSKA	SKALA S	SKALA P	WYNIK OGÓLNY
Ojciec	Akceptacja	-0,620**	-0,426*	-0,559*
	Wymaganie	0,240	0,226	0,259
	Autonomia	0,188	0,026	0,097
	Niekonsekwencja	0,057	0,104	0,097
	Ochranianie	0,320	0,555*	0,522*
Matka	Akceptacja	-0,709**	-0,563*	-0,691**
	Wymaganie	0,032	0,234	0,177
	Autonomia	0,230	-0,100	0,027
	Niekonsekwencja	-0,158	0,303	0,145
	Ochranianie	0,100	0,327	0,271

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

W ostatnim kroku analiz statystycznych chcieliśmy sprawdzić czy związki między postawami rodzicielskimi a umiejscowieniem poczucia kontroli u dzieci zależą od płci dziecka. W związku z tym przeprowadziliśmy analizę korelacji r-Pearsona między wynikami matek i ojców w Skali Postaw Rodzicielskich KPR a wynikami dziewczynek (tabela 4) i chłopców (tabela 5) w Skali Poczucia Kontroli u Dzieci Przedszkolnych SPK-DP.

Uzyskane w ten sposób dane pozwalają stwierdzić, że w relacjach matka – córka to głównie postawa akceptująca zwiększa nasilenie wewnętrznego poczucia kontroli dziecka ($r = -0,709$; $p < 0,01$ dla skali S, $r = -0,563$; $p < 0,05$ dla skali P i $r = -0,691$; $p < 0,01$ dla ogólnego wyniku w SPK-DP). Natomiast w przypadku relacji córek z ojcami równie ważnym czynnikiem sprzyjającym kształtowaniu się wewnętrznego poczucia kontroli dziecka jest niskie nasilenie postawy ochraniającej ojca ($r = 0,555$; $p < 0,05$ dla skali P).

Tabela 5. Współczynniki korelacji r-Pearsona między wynikami uzyskiwanymi przez ojców i matki w Skali Postaw Rodzicielskich KPR a wynikami uzyskiwanymi przez chłopców w Skali Poczucia Kontroli u Dzieci Przedszkolnych SPK-DP

RODZIC	POSTAWA RODZICIELSKA	SKALA S	SKALA P	WYNIK OGÓLNY
Ojciec	Akceptacja	-0,081	0,134	0,032
	Wymaganie	-0,128	-0,556*	-0,391
	Autonomia	-0,359	-0,067	-0,237
	Niekonsekwencja	0,375	0,614**	0,560*
	Ochranianie	0,270	0,412	0,386
Matka	Akceptacja	-0,323	-0,562*	-0,502*
	Wymaganie	0,020	-0,104	-0,049
	Autonomia	-0,133	0,201	0,043
	Niekonsekwencja	0,336	0,520*	0,486*
	Ochranianie	0,177	0,369	0,311

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Jeśli zaś chodzi o relacje matek z synami, to rozwój wewnętrznego poczucia kontroli dziecka wiąże się z wysokim nasileniem postawy akceptującej ($r = -0,562$; $p < 0,05$ dla skali P i $r = -0,502$; $p < 0,05$ dla ogólnego wyniku w SPK-DP) i niskim nasileniem postawy niekonsekwentnej ($r = 0,520$; $p < 0,05$ dla skali P i $r = 0,486$; $p < 0,05$ dla ogólnego wyniku w SPK-DP). Natomiast w przypadku relacji ojców z synami, wewnętrzne poczucie kontroli dziecka wiąże się z wysokim nasileniem postawy wymagającej ($r = -0,556$; $p < 0,05$ dla skali P) i niskim nasileniem postawy niekonsekwentnej ($r = 0,614$; $p < 0,05$ dla skali P i $r = 0,560$; $p < 0,05$ dla ogólnego wyniku w SPK-DP).

3. Dyskusja wyników i wnioski

Zgodnie z hipotezą pierwszą oczekiwaliśmy, że im bardziej rodzic skłonny jest prezentować postawę akceptacji i/ lub autonomii, tym niższy poziom zewnętrznego poczucia kontroli ujawnia dziecko. Oczekiwania te potwierdziły się jedynie w odniesieniu do postawy akceptacji. Nie zarejestrowaliśmy istotnego

statystycznie związku między postawą autonomii a zewnętrznym poczuciem kontroli. Oznacza to, że poczucie kontroli dzieci w wieku przedszkolnym wiąże się raczej z nasileniem postawy akceptacji ich rodziców, aniżeli z postawą autonomii. Wyniki te zdają się potwierdzać przypuszczenia innych autorów (por. Krasowicz, Kurzyp-Wojnarska, 1990), którzy twierdzą, że w przedszkolnym okresie życia dziecka szczególną rolę pełnią postawy rodziców wyrażające się w ochranianiu, akceptacji i serdeczności, stanowią one bowiem źródło pozytywnych wzmocnień dla różnych przejawów jego aktywności. Być może znaczenie postawy autonomii w kształtowaniu się poczucia kontroli ujawnia się w późniejszych okresach życia. Co ciekawe wyniki naszych badań sugerują, że o ile w relacji ojciec-dziecko postawa akceptacji zmniejsza ogólne zewnętrzne poczucie kontroli dziecka oraz zewnętrzne poczucie kontroli w sytuacji sukcesu, o tyle w przypadku relacji matka-dziecko postawa akceptacji zmniejsza nie tylko ogólne zewnętrzne LOC dziecka, ale i zewnętrzne poczucia kontroli w sytuacji sukcesu i sytuacji porażki. Wyniki te zdają się korespondować z wynikami prezentowanymi począwszy od lat 70 XX wieku. Scheck i współpracownicy (1973), a także Duke, Fenhagen (1975) wykazali, że wewnętrzne LOC dziecka koreluje z postawą kochającą, akceptacji i pozytywnego zaangażowania, a także z postawą opiekuńczą, ochraniającą i przywiązaniem.

Oczekiwaliśmy również, że im bardziej rodzic jest skłonny prezentować postawę wymagającą, niekonsekwentną i/ lub nadmiernie ochraniającą, tym wyższy poziom zewnętrznego poczucia kontroli ujawnia dziecko (hipoteza 2). Ta hipoteza także potwierdziła się tylko częściowo. Otóż analizy statystyczne - w których nie uwzględniano płci dziecka - ujawniły dodatnie związki zewnętrznego poczucia kontroli dziecka z postawą niekonsekwentną i nadmiernie ochraniającą. Postawy te w relacji matka-dziecko zwiększały zewnętrzne poczucie kontroli szczególnie w sytuacji porażki, natomiast w relacji ojciec-dziecko zwiększały również ogólne zewnętrzne LOC. Wyniki te zdają się potwierdzać wcześniejsze ustalenia, z których wynika, że zewnętrzny LOC dziecka idzie w parze z unikaniem kontaktów, rozluźnioną oraz niekonsekwentną dyscypliną (Davis, Phares, 1969).

Zgodnie z hipotezą trzecią oczekiwaliśmy, że związki między poczuciem kontroli dziecka a postawami rodzicielskimi zależą nie tylko od płci prezentujących je rodziców, ale i od płci dziecka. Uzyskane przez nas wyniki badań potwierdzają tę hipotezę. W przypadku córek wewnętrznemu poczuciu kontroli w sytuacji sukcesu sprzyja postawa akceptacji prezentowana zarówno przez ojca, jak i matkę. Natomiast wewnętrznemu poczuciu kontroli w sytuacji porażki sprzyja nie tylko postawa akceptacji obojga rodziców, ale i brak tendencji do nadmiernego ochraniania córki ze strony ojca. Jeśli zaś chodzi o chłopców, to wewnętrznemu poczuciu kontroli szczególnie w sytuacji porażki sprzyja nadmiernie wymagający i konsekwentny

ojciec, a także akceptująca i konsekwentna matka. Podobne zależności ujawniły się w badaniach Krasowicz i Kurzyp-Wojnarskiej (1990), przy czym w naszych badaniach nie zarejestrowano istotnych statystycznie związków LOC w sytuacji sukcesu z postawami rodzicielskimi w grupie chłopców.

Podsumowując można stwierdzić, że każdy człowiek, w toku społecznego uczenia się, nabywa zgeneralizowane oczekiwania, dotyczące związku między podejmowanymi przez niego działaniami, a ich pozytywnymi lub negatywnymi konsekwencjami. Oczekiwania te, wraz z upływem czasu utrwala się, by ostatecznie przybrać formę wewnętrznego bądź zewnętrznego poczucia kontroli (*locus of control*). Osoby charakteryzujące się wewnętrznym poczuciem kontroli są przekonane, że to co im się w życiu przydarza (zarówno sukcesy, jak i porażki) zależy od nich samych. Natomiast osoby o zewnętrznym poczuciu kontroli są przekonane, że za ich sukcesy i porażki odpowiadają jakieś czynniki zewnętrzne (inni ludzie, zbiegi okoliczności, fatum itp.). Dzięki badaniom Juliana B. Rottera możliwe było wykazanie, że te zgeneralizowane oczekiwania, dotyczące przyczynowych związków między zachowaniem a jego konsekwencjami, stanowią jeden z ważniejszych wyznaczników ludzkiej motywacji. Kolejne pokolenia badaczy odkrywały coraz to nowe zastosowania dla wprowadzonej przez Rottera idei, starając się jednocześnie wskazywać na czynniki determinujące proces kształtowania się wewnętrznego lub zewnętrznego LOC. Zaprezentowane tu badania wykazały, że jednym z takich czynników są style wychowawcze rodziców, których znaczenie dla rozwoju poczucia kontroli dziecka ujawnia się już w okresie przedszkolnym. Jednocześnie nasze badania wykazały, że znaczenie określonych postaw rodzicielskich uzależnione jest zarówno od płci prezentującego je rodzica, jak i od płci dziecka.

Bibliografia:

- Cooper, Harris M. Burger, Jerry M. Good, Thomas L. (1981). Gender Differences in the Academic Locus of Control Beliefs of Young Children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(3), 562-572.
- Davis, W. L., Phares, E. J. (1969). Parental antecedents of internal-external control of reinforcement. *Psychological Reports*, 24, 427-436.
- Drwal R. (1995). Adaptacja kwestionariuszy osobowości. Warszawa: PWN
- Duke, M. P., Fenhagen, E. (1975). Self-parental alienation locus of control in delinquent girls. *Journal of Genetic Psychology*, 127, 103-107.
- Fazey, D. M. A., & Fazey, J. A. (2001). The potential for autonomy in learning: perceptions of competence, motivation and locus of control in first-year undergraduate students. *Studies in Higher Education*, 26(3), 345-361.

- Gilmor, T. M. (1978). Locus of control as a mediator of adaptive behaviour in children and adolescents. *Canadian Psychological Review/Psychologie canadienne*, 19(1), 1-26.
- Katkovsky, W., Crandall, V. C., Good, S. (1967). Parental antecedents of children's beliefs in internal-external control of reinforcements in intellectual achievement situations. *Child Development*, 38, 765-776.
- Krasowicz, G., Kurzyp-Wojnarska A. (1990). Kwestionariusz do Badania Poczucia Kontroli (KBPK). Warszawa: PTP PTP.
- Levenson, H. (1981). Differentiating among internality, powerful others, and chance. W: M. Lefcourt (red.), *Research with the locus of control construct* (15–63). New York: Academic.
- Loeb, R. C. (1975). Concomitants of boy's locus of control examined in parent-child interactions. *Developmental Psychology*, 11, 335-358.
- Matczak, A., Jaworowska, A., Fecenec, D., Stańczyk, J., Bitner, J. (2009). Człowiek w pracy. Podręcznik. Warszawa: PTP PTP.
- McArthur, L. A. (1970). Luck is alive and Well in New Haven: A serendipitous finding on perceived control of reinforcement after the draft lottery. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 316-318.
- Nowicki, S. (1979). Sex differences in independence-training practices as a function of locus of control orientation, *Journal of Genetic Psychology*, 135, 301-302.
- Paguio, L. P., Robinson, B. E., Skeen, P., & Deal, J. E. (1987). Relationship between fathers' and mothers' socialization practices and children's locus of control in Brazil, the Philippines, and the United States. *Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 148, 303–313.
- Plopa, M. (2005). *Psychologia rodziny. Teoria i badani*. Kraków: Impuls.
- Plopa, M. (2008). *Skala Postaw Rodzicielskich. Wersja dla rodziców*. Warszawa: Wizja Press & IT.
- Plopa, M.(2008). *Kwestionariusz Retrospektywnej Oceny Postaw Rodziców (KPR-Roc)*. Warszawa: Wizja Press & IT.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80, 1–28.
- Rubin, A. M. (1993). The effect of locus of control on communication motivation, anxiety, and satisfaction. *Communication Quarterly*, 41(2), 161-171.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68–78.

- Scheck, D. C., Enenck, R., Assal, M. M. L. (1973). Adolescent's perceptions of parent – child relations and the development of I-E control orientation. *Journal of Marriage and the Family*, 35, 20-32.
- Suizzo, M.-A., & Soon, K. (2006). Parental academic socialization: Effects of home-based parental involvement on locus of control across U.S. Gethnic groups. *Educational psychology*, 26, 827–846.
- Szmigielska, B. (1981). Spostrzeganie związku między własnym działaniem a jego następstwami przez dzieci w średnim wieku szkolnym. *Psychologia Wychowawcza*, 2, 469-480.
- Szmigielska, B. (1996). *Skala Poczucia Kontroli u Dzieci Przedszkolnych – SPK-DP*. Warszawa: PTP PTP.
- Uguroglu, M., & Walberg, H. Motivation and achievement: A quantitative synthesis. *American Educational Research Journal*, 1979, 16, 375-389.
- Ziemska, M. (1967). Z badań nad kształtowaniem się postaw rodzicielskich, *Psychologia Wychowawcza*, 1, 81-86.
- Ziemska, M. (1977). *Rodzina a osobowość*. Warszawa: WP.
- Ziemska, M. (1979). Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka W: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko* (s. 155-195). Warszawa: PWN.
- Ziemska, M. (2009). *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: WP.